

İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü
Week_8: Uygurlar, Kırgızlar, Türgişler,
Karluklar

PROF. DR. YILDIZ DEVECİ BOZKUŞ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ

UYGUR HAKANLIĞI (744 – 840)

- Uygurlar V. yüzyılda Orta Asya'nın büyük bir kısmına yayılmış olan Töles boylarından bir kısmını teşkil etmekte olup, Kao-ch'e (yüksek tekerlek) adıyla anılmakta idiler.
- 9 boydan mürekkep olan Uygurlar daha sonra 9 Oğuzlarla da birleşerek On-Uygur adını almışlardır.
- İlk zamanlarda dağınık halde Orhun-Selenga boylarında oturan Uygur oymakları, Gök-Türklerin kuvvetli oldukları zamanlarda onlara bağılı olarak yaşadılar

UYGUR HAKANLIĞI (744 – 840)

- 742-43 senelerinde Gök-Türklerin hâkimiyeti altında bulunan Karluk, Basmil ve Uygur oymakları Gök-Türk kaganını mağlub edip öldürdüler.
- Gök-Türk devleti orta-dan kalkınca Basmillerin idaresinde yeni bir hakanlık kuruldu. Uygurlar doğu, Karluklar batı yabguluğu teşkil ettiler.
- 744 senesinde Uygur yabgusu, Basmil kaganını mağlub ederek kendisini kagan ilan etti. Kutluk Bilge, Kül Kagan unvanını aldı. Bu suretle hür Uygur hakanlığı kurulmuş oldu.
- Kutluk Bilge Kül Kagan ölünce yerine oğlu Moyen-Çor geçti.
- Moyen-Çor Kagan zamanı, Uygurların dört yönde genişledikleri bir devirdir.
- Batıda, Altay dağlarının güneybatı eteklerinde oturan Karluklar ile Çu ve Talas nehri bölgesinde oturan Türgişler üzerine yapılan seferlerle Uygur Devletinin sınırları Sir-derya nehri kıyılarına kadar uzadı.

UYGUR HAKANLIĞI (744 – 840)

- Kuzeyde Kem nehri boyunca yapılan savaşlarda Kırgız isyanları bastırıldı.
- Çik kavmi Uygurlara bağlandı.
- Merkezde Selenga nehri kıvrımında oturan Sekiz Oğuz ve Dokuz Taᠮtarları tamamiyle susturuldu.
- Bunları Şine-usu yakınında bulunan Moyen-Çor Kagan adına dikilmiş olan yazıttan öğreniyoruz.
- Moyen-Çor Kagan tahta çıktığı zaman Çin çok karışık bir durumda idi. An Lu-shan isyanı imparatorun nüfuzunu yok etmişti. Doğu başşehri Lo-yang ve batı başşehri Gh'ang-an asiler tarafından zaptedilmişti.
- Bu sırada Çin'e, Uygurlar tarafından büyük yardım yapılmıştır.

KAN-CHOU UYGUR DEVLETİ (SARI UYGURLAR)

- 840 Kırgız yenilgisinden sonra Uygur kavimleri hakan sülalesi mensuplarının idaresinde dört tarafa göç ettiler.
- Bundan sonra Uygur tarihinin ikinci devresi başlamaktadır. Değişik bölgelere göç etmek zorunda kalan Uygurlar, zamanla küçük şehir devletleri kurarak Orta Asya İpek Yolu ticaretine hakim oldular.
- İşte bu devletlerden biri de Kan-chou Uygur Devleti'dir.
- Kan-chou Uygurları kuruldukları günden beri T'ang sülalesi ile iyi geçinmişlerdi.
- Beş sülale devri boyunca da bu dostluğu devam ettirmeğe çalıştılar.
- Çin imparator kızları ile Uygur hakanları arasındaki evlenmelerle akrabalık münasebeti de devam etmekteydi.
- Uygurlar, X. yüzyıla kadar merkezi Tun-huang'da bulunan Çinlilerin "Vazifeye koyuluş ordusu"na bağlı olarak hareket ediyorlardı.
- 905 yılında bu ordunun Çinli kumandanı, Çin imparatorundan ayrılıp, Kua, Sha, Yi ve Hsi isimli 4 vilayetten müteşekkil bir otonom devlet kurmuştu.
- Bu krallık, Uygurlara baskı yapıp bölge ticaretini ele geçirmeye kalkışınca Uygurlar dayanamadı, 911'de Tegin'in kumandasındaki Uygur ordusu, krallığın merkezi olan Tun-huang'ı ele geçirdi.

TURFAN UYGUR DEVLETİ (KAO-CH'ANG)

- 840'ta etrafa dağılan Uygur boylarından bir kısmı da batıya giderek Beşbalık, Turfan, Hoço, Kaşgar taraflarında yerleştiler.
- 840'taki son Uygur kaganının yeğeni Mengli'yi kağan seçtiler. Tibet'ten endişe duyan Çin, bu Uygur devleti'ni tanıdı.
- Çinle dost geçinen bu devletin genişlemesine Çinliler pek karışmadılar.
- Devletin kışlık merkezi Kao-Ch'ang, yazlık merkezi Beşbalık idi.
- Çağatay nüfu-zu zamanında Kao-Ch'ang'ın ismi Hoço olarak değiştirilmiş, 1406'dan sonra da bölgede Turfan şehri önem kazanmıştır.
- Kaynaklarda önemli şehirlerinin isimlerine göre geçen bu Uygur devleti bazen de hükümdar adlarına göre Arslan Han Uygurları veya Idikut Uygurları ismiyle kaydedilmişlerdir.

UYGUR KÜLTÜRÜ:ŞEHİR

- İslâm öncesi Türk devletlerinde kavimler yazın yaylak denilen serin, sulak, otağı bol yüksek yaylalarda, kışın ise kışlık denilen daha ılık ova ve vadilerde otururlardı. Hükümdarların yazlık ve kışlık olmak üzere iki merkezleri bulunurdu.
- Kışlık bölgede evlerin daha ziyade kerpiç veya ahşap olması tercih edilirdi. Surlar bile kalın ağaç kütüklerinden yapılırdı.
- Türkler eskiden beri temizliğe düşküdüler. Bunun için hamamlar yapılırdı.
- Orduda bile seyyar hamamlar vardı.
- Hayat şartları çok farklı olduğu için yerleşik kültürdekine benzer köy ve şehirler yoktu. Sadece Turfan Uygur Devleti'nde yerleşik medeniyet kalıntılarını görmekteyiz.

UYGUR KÜLTÜRÜ:TİCARET

- Uygurlar komşu devletlere canlı hayvan, kösele, deri, kürk, hayvanı gıdalar satarlardı, karşılığında hububat ve ipek alırlardı.
- Türklerle komşuları arasındaki ticaret iki yoldan yapılıyordu.
- 1. İpek Yolu: Bu yol Çin'den başlıyor, Türklerin çoğunlukta olduğu İç Asya'dan geçip Akdeniz'e ulaşıyordu.
- İpek Yolu'na hakim olan, devrin dünya ticaretine hakim olacağı için büyük devletler arasında en büyük rekabet konusuydu.
- 2. Kürk Yolu: Bu yol, Hazar ve Bulgar ülkelerinden başlayarak, Ural, Güney Sibirya, Altaylar, Sayan dağları üzerinden Çin'e ve Amur nehrine ulaşıyordu.

UYGUR KÜLTÜRÜ:TARIM

- Bozkır sahasının çoğunluğunu otlaklar meydana getirmekteydi.
- Tarıma elverişli topraklarda Uygurlar buğday, darı vs. ekip biçmekte idiler.

MALİYE

- İslam öncesi Türk devletlerinde ekonomi, bağı devletlerden alınan yıllık vergi ve hediyeler ile halktan toplanan vergilere dayanıyordu. Vergi toplama işlemi özel memurlar tarafından yapılmakta idi.
- Ayrıca işlek ticaret yollarından sağlanan vergi ve gümrük resimleri, madencilikten elde edilen yüksek gelir mali gücü artırıyordu.
- Para olarak da üzeri resmi damgalı ipek parçaları kullanıyorlardı.

EDEBİYAT

- Destanlar ve efsaneler; Türk destanları bozkır insanının hayat mücadelesi örnekleriyle doludur. Bu edebiyat türünde kurtan türeme, gökten inme, ışıktan olma motifleri bulunmaktadır.
- Uygur mitolojisinde kurtun rehberliği açık olarak görülür.
- “Kutlu dağ” efsanesine göre kutlu bir kaya Uygur ülkesine bereket ve saadet getirmektedir.
- Bu kaya Çinlilere verilince memlekete çöken uğursuzluklar, açlık ve kıtlık yüzünden Uygurlar göç etmek zorunda kalmışlardır.
- Yeni ülke ararken onlara kurt rehberlik etmiştir.
- Hala çeşitli ülkelerdeki Türkler arasında söylenen masal ve halk hikayeleri arasında bozkurt uğur sayılmaktadır.
- Şine-usu’da bulunan Moyen-Çor kitabesi ve Karabalgasun’da bulunan Karabalgasun kitabesi Uygur tarihinin önemli kaynakları arasındadır.
- Uygur kitabeleri Uygur alfabesi ve edebiyatının en güzel örnekleridir.

UYGURLARDA SANAT

- Uygur kültür ve sanatının karakterini eski Türk dini inançları, Manihaizm ve Budizm meydana getirmişti. Sanat ve mimarlık eserleri de bu inançların gereklerini yansıtıyordu.
- Doğu Türkistan'da tapınak ve manastırlar genellikle bir külliye manzarası arz etmektedir.
- Kare sayılabilecek dikdörtgen bir sur ile çevrili olan ve içerisinde hükümdar sarayının ve bazı köşklerin de yer aldığı Hoço Şehrinin güneyinde, merkezi bir avlu etrafında gruplanmış mekanlardan oluŐan manastır bu durumdaki örneklerden sadece bir tanesidir.
- Koço, Yar-Hoto, Murtuk, Sengim Şehrindeki manastırlar da etraflarında rahip hücreleri ve diğer çeşitli yardımcı fonksiyonları üstlenen müŐtemilat yapılan ile birlikte ele alınıyordu.
- Bu yapılar genellikle bir yükselti üzerine yapılmıŐ dikdörtgen planlı yapılardır.

TAPINAKLAR

- Budist tapınaklar Uygurlardan evvelki Türk devirlerinde de mevcuttu.
- Bir devresi Gök-Türk devrine denk düşen Akbeşim şehrinde tipik özellikleriyle Budist tapınaklar da yer almaktaydı.
- Ancak Budist ve Manihaist tapınaklar asıl gelişimini Uygur devrimde göstermiştir.
- Uygur manastır ve tapınakları, Selçuklu ve Osmanlı devrinin külliyelerinin kaynağını teşkil etmektedir.
- Uygur tapınakları arasında en önemlilerinden birisi 170 x 100 m. ebadındaki Koço "Beta" tapınağıdır. Akbeşim şehrindeki Budist tapınaklardan birine benzeyen bu mabedin köşelerindeki ve kapılarının yanındaki kuleler sonraki mimari gelişmeler açısından dikkati çekmektedir.

KIRGIZLAR

- Tarihin derinliklerinden günümüze kadar varlığını sürdürme başarısını gösteren Kırgızlar, İslam öncesi devrede Yenisey nehrinin kaynaklarının doğduğu havalide yaşıyorlardı.
- Onların Çin ve İslam dünyasından çok uzakta olmaları yüzünden haklarında az bilgi öğrenebiliyoruz. İlk büyük Türk imparatorluğu Asya Hunlarına M.Ö. 199 yılından önce bağlanan Kırgızlar, o zaman Çin kaynaklarındaki isimleri ile Ke-k'un olarak arınıyorlardı.
- M.Ö. 48' de bir kez daha Hunlara tabi olmak zorunda kalan bu Türk boyu, M.S. 558 yılında Gök-Türk devletine bağlandı.
- 648 yılında Gök-Türklerin zor durumda olmasından faydalanarak Çin ile siyasi münasebet kurdu.
- Zaman zaman isyan teşebbüslerine rağmen Kırgızlar, ancak 840 yılında Büyük Uygun devletini yıkmak suretiyle bağımsızlıklarını kazanabildiler.
- 920 yılında doğudan gelen Karahıtaylar, onların devletini ortadan kaldırdı ve Ötüken'den eski yurtlarına Altay Dağlarının kuzeyi ile Sayan Dağlarının kuzey batısına sürüldüler.
- Daha sonra kurulacak olan Moğol imparatorluğuna katılarak onların ordusunda yer aldılar.

KIRGIZLARDA SANAT

- Kırgızların sanatı da diğer bozkır kavimleri ile benzenlik arz etmektedir. Ancak Kırgızlar, diğer Türk kavimlerinden uzak olduğu için, kendine özgü yanları oldukça zayıftı.
- Kırgız sanat ve arkeolojisinin en önemli eserleri, Kopen mezarları, Uybat kurganları, Kapçal, Tuyuhtyansko gibi kurganlardan çıkarılmıştır.
- Bu sanat eserleri altın ve gümüş kaplar, at koşum takımları, ok, yay, kılıç ve hançerler, miğfer ve zırhlar, keramikler gibi nesnelere oluşmaktaydı.
- Ayrıca ağaçtan yontulmuş hayvan figürlerine de rastlanmaktadır.
- Bu sanat eserleri ve arkeolojik malzeme üzerinde yer alan tasvirler veya yontulmuş heykelcikler Asya "Hayvan Üslubu"na dahil edilebilir.
- Bütün bozkır kuşağı sanatında olduğu gibi av sahneleri Kırgızlarda da yaygındı.
- Eski Türklerde en erken devirlerde bir kült olan av ile ilgili tasvirler bir eyer kaşı üzerinde yer aldığı gibi kayalar üzerine de çizilmiştir.

TÜRGİŞLER

- Yazılı vesikalara göre ilk defa miladi 651 yılında tarih sahnesinde görülen bu Türk boyu, Batı Gök-türk Devleti'ni (581-659) meydana getiren On-ok konfederasyonuna bağlı beş Tou-lu grubunun dördüncü boyu olarak Ebinor'a dökülen Barotala nehri boylarında ikamet ederken görülür.
- VII, yüzyılın ortalarında bu büyük Türk boyunu Ho-lo-shih çor isimli başbug yönetmekte idi.

TÜRGİŞLER

- 656 yılında Çin İmparatorluğu'nun üçkol halinde Batı Gök-türk Devleti topraklarına saldırması, diğer Türk boylarını olduğu gibi, Türgiş boyunu da etkiledi.
- Bunun sonucu olarak Türgişler Isık Göl ile İli nehri taraflarına göç ettiler.
- Büyük bir ihtimalle yine bu Çin taarruzu sonucu onlardan küçük bir grup da Beşbalık taraflarına göç etti.

TÜRGİŞLER

- 656 yılında başlayıp 658 yılında sona eren büyük Çin taarruzu sonucu diğer batı Türk kabileleri gibi Türgiş boyu da Çin hegemonyasına girdi. Bölgeye bütün Türk oymaklarını yönetmek üzere bu devlet tarafından Türk menşeli (Çin devleti hizmetinde bulunan) bir kagan gönderildi.
- Bu durum 690 yılına kadar devam etti. 658 yılından 690 yılına kadar kudretli Türk şeflerinin başlattıkları bağımsızlık hareketlerine Türgişler de katıldılar. 686 yılında Çin İmparatorluğu, Türgişlerin de içinde bulunduğu Batı Türk bölgesine yeni bir Çin İmparatorluğu, ona karşı mesele çıkarmaktan çekindi, veya çıkan pürüzleri de ona hediyeler ve prensesler vermek suretiyle çözümlenmeye çalıştı. Bu sıralarda (720) batıdan Emevi ilerleyişi vuku buluyordu. Maverâünnehir üzerinde Türklerin hak sahibi olduğunu düşünen Sulu Kağan, Arap ordusunun ilerleyişine karşı buradaki mahalli şehir devletlerine elinden gelen yardımı yaptı.
- 737 senesinde bir kumandanının komplosuna kurban giden Su-lu'nun ölümü üzerine Türgiş Devleti birliğini koruyamadı. Bu durumdan, güney doğusundaki Çin imparatorluğu istifade etmek istedi.
- 751 yılına kadar Türgişlere karşı bazı başarılar kazanan, Emevi-Karluk işbirliğine karşı meşhur Talas savaşını (751) kaybedince bölgeden çekilmek zorunda kaldı. Bir ara Uygur Devleti'nin baskısına maruz kalan (735-756) Türgişler, Sarı-siyah kabileler ihtilafının büyümesi yüzünden bir daha kendilerini toparlayamadılar ve Seyhun boylarına doğru göçe başladılar. Az sonra onların boşalttığı arazide Karluk Devleti kuruldu (766).

TÜRGİŞ KÜLTÜRÜ

- Sarı Türgiş devleti kurulmadan önce başbuğları (Baga) Tarkan unvanını taşıyordu. (690) Baga Tarkan (kagan) unvanını aldı. Onun iki devlet merkezi vardı. Birisi Tokmak'ın kuzey batısında (İslam kaynaklarında Ordukent) diğeri ise önceleri İli nehri yakınlarında Kong-yue şehri idi. Sonraları ise göçler sebebi ile taşınılan Kounachar (Eskişehir) dir. Sarı Türgiş kaganı bu şekilde iki büyük kabile grubunu rahat bir şekilde idare ediyordu.
- II. Gök-Türk Devleti'nde de devlet yönetiminde kagandan sonra iki şad yer alıyordu. Sarı Türgiş Devleti bu durumu kendine örnek almış görünmektedir. Burada Yabgu ve Şad iki büyük kabile grubu Tou-lo ve Nu-ship-pi (ok: Nu-şe-pi)leri idare etmekle görevli idiler. Sarı Türgiş Devleti'nde idarede yabgu ve şaddan sonra beyler yer alıyordu. Burada beyler, büyük bir ihtimalle boy başkanları idiler. Sarı Türgiş Devleti'nde bir de "Buyruk" (bakan, vezir) görülür. Yalnız bu buyruk idarede yabgu ve şaddan sonra, fakat beylerden önce gelen bir makama sahipti.

KARLUKLAR

- Bir eski Türk boyu olan Karluklarına tarihi Asya Hunları devrine kadar iner.
- VI. yüzyılın ikinci yarısında 1. Gök-Türk Devleti'nin Doğu ve Batı kesimleri arasında, Zaysan, Alagöl ve Urungu göller üçgeni içerisinde üç kabile halinde oturan Karluklar, komşularının bazen birine ve bazen de diğerine tabi oluyorlardı.
- VII. yüzyılın ortalarına doğru bölgede cereyan eden Çin taarruzu (656) tesiri ile İrtiş nehri boylarında oturan Karluklardan bir grup Beşbalık şehrinin kuzey batı taraflarına doğru göç etti.
- Aynı sıralarda Altay Dağlarından indiği anlaşılan diğer bir Karluk grubu da Ötügen civarında ikamet ediyordu.

KARLUKLAR

- II. Gök-Türk Devleti döneminde (682-744), başlangıçta bu devlete tam olarak itaat eden Karluklar, Kapgan Kagan döneminde (692-716), onun aşırı sertliği sebebi ile devlete zaman zaman mesele çıkardılar (711, 714 olayları).
- Bilge Kagan döneminde (716-734) yine devlete tam olarak itaat gösteren Karluklar, bu devletin yıkılışında cereyan eden 743-745 olaylarında Uygur ve Basmlar ile beraber hareket ettiler.
- 745 yılında kurulan 1. Uygur Devleti (745-840)'nin ilk zamanlarında Ötügen Karlukları bu devlete tam olarak bağlandılarsa da Beşbalık ve İrtiş batısında oturan Karlukların itaatleri tam olmadı.
- Özellikle İrtiş bölgesinin üç Karluk kabilesi Türk dünyasına hakim olma arzusu yüzünden Moyeņor ile çetin savaşlara girişti.
- Ancak başarılı olamadığından batı bölgesine göç etmeye başladı. Isık Göl civarına gelen Altayların bu üç Karluk kabilesi, kısa zamanda bölgenin eski hakimleri olan Türgişlerin iki idari merkezini (Tokmak ve Taraz) ele geçirerek 766 yılında bağımsız bir devlet kurdu.

KARLUKLAR

- VIII. yüzyılda Isık Göl ile Seyhun nehri arasındaki sahada Karluk Devleti bağımsız olarak yaşayışına devam ederken, Tanrı Dağlarının güneyinde, bugünkü Tohanistan bölgesinde ayrı bir bağımsız Karluk yabguluğu bulunuyordu.
- Muhtemelen siyasi olayların tesiri ile Beşbalık bölgesi Karluklarından önemli bir grubun Tanrı Dağlarının güneyini takiben buraya göç etmesi sonucu kurulan bu yabguluk, Tohanistan Türk yabguluğu (630-758) ile komşu olarak yaşadı.

KAYNAKLAR

- Zerrin Günal, “Ekonomik Hayat”, İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü, pp.55-67.
- Çandarlıoğlu, G. (2003). İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, pp.61-74.
- Çıvgın, İ., & Yardımcı, R. (2007). İslam Öncesi Türk Tarihi. Nobel Yayın Dağıtım, pp.59-80.
- Bedirhan, Y. (2019). İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü. Eğitim Yayınevi, pp.155-163.
- İbrahim Kafesoğlu, Türk Kültür Tarihi, Ötüken Yay., İstanbul, pp.125-143.
- Peter B. Golden, Türk Halkları Tarihine Giriş, Çev: Osman Karatay, Ötüken Yay., 1992, pp. 167-195.
- Peter B. Golden, Türk Halkları Tarihine Giriş, Çev: Osman Karatay, Ötüken Yay., 1992, pp. 207-210.
- Yaşar Bedirhan, İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü, Nobel Yay., 2011, Ankara, pp.109-128.
- Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü Ders Notları.